

Csillagászat története

Régi műszereket keresünk!

Az elmúlt években több részletes katalógus jelent meg a nagy külföldi könyvkiadók gondoságában a világ múzeumaiban őrzött régi csillagászati és időmérő műszerekről. Ezekből a jegyzékekből sajnálatos módon hiányoznak a magyarországi gyűjteményekben, iskolai szertárakban található csillagászati tárgyak, oktató és szemléltető eszközök! (Ám ha mégis szerepel egyik-másik műszer, annál rosszabb, mivel többnyire hibás, téves adatokat, vagy éppenséggel gyaníthatóan hamisítványt vettek jegyzékbe!)

Többek között ez a szomorú helyzet késztetett arra bennünket, hogy a múlt évben megkezdjük a magyarországi múzeumokban, tudományos intézményekben és iskolai szertárakban fellelhető csillagászati vonatkozású eszközök rendszeres összeírását, adataik meghatározását és katalogizálását. Az Armilla Tudománytörténeti Csoport munkáját az OTKA támogatásával végzi, tervünk az, hogy részletes leíró jegyzéket nyomtatásban, két nyelven közöljük. Ehhez a gyűjtőmunkához kérjük a csillagászat barátainak segítségét. Örömmel vennénk, ha azok, akiknek tudomása van múzeumi vagy intézményi gyűjteményben, valamint iskolai szertárakban található régi csillagászati eszközökről, valamint föld- és éggömbökről, mechanikus planetáriumokról, szíveskedjenek erről bennünket tájékoztatni.

Tájékoztatást az alábbi címekre lehet küldeni:

Levélben: Bartha Lajos, 1023 Budapest, Frankel Leó út 36.

E-mailen: dr. Holló Szilvia, BTM Kiscelli Múzeum, h13455hol@ella.hu

Eddigi tapasztalatunk szerint a közgyűjtemények raktáraiban és az iskolák szertárában sokkal több értékes, érdekes eszköz lappang, mint azt eddig sejtettünk. Úgy látszik, hogy több szemléltető eszköz, műszer, dokumentum vészelt át két világháború, államosítás, forradalom és vasgyűjtés viharát, mint azt eddig véltük. Éppen ezért az ilyen irányú tudakozódás nem reménytelen vagy felesleges. Azt is tapasztalhattuk, hogy az iskolai szertárak felügyelői vagy a múzeumi gyűjtemény kezelők számára biztatást, támogatást jelent, ha tájékoztatjuk őket az ott található tárgyak értékéről, érdekességéről.

Ki tud róluk?

Az általános érdeklődés mellett jelenleg három „lappangó” távcső lelőhelyéről szeretnénk felvilágosítást kapni. E távcsövek közül kettő a magyarországi csillagászat történetének értékes emléke, a harmadik korát (kb. a 19. sz. végén készült) tekintve értékes eszköz.

1. Az ELTE Csillagászati Tanszékének régi refraktora. Az 5 hüvelyk (kb. 12,5 cm) objektívnyílású távcső Merz gyártmányú optikával, a budapesti Tudomány Egyetem Múzeum körüli épületének dobkupolája alatt állt. A múlt század végén készített

távcsövet Konkoly Thege Miklós átépítette, 1911 óta az egykori Kozmográfiai Intézet, majd 1934-től a Csillagászati Tanszék gyakorló műszere volt. Néhány évtizede a tanszék a szolnoki bemutató csillagvizsgálónak (?) adományozta, jelenlegi holléte ismeretlen.

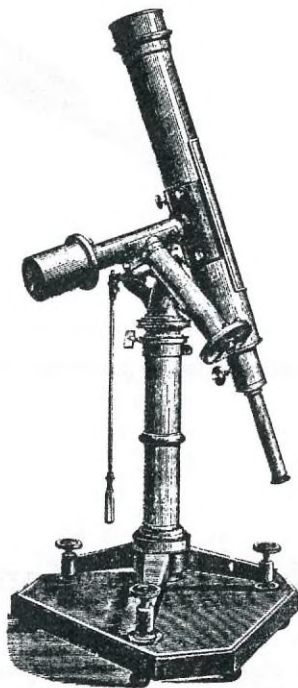
Kérjük, hogy aki felvilágosítást tud adni a távcső hollétéről — és lehetőleg a kezelő intézmény címéről is — szíveskedjen bennünket értesíteni. A kis távcső ma már műszaki műemlék, hiszen segítségével nem is egy hírneves csillagásznak (Lassovszky Károly, Móra Károly, Detre László és mások) először gyakorolhatta az észlelőmunkát!

2. A kalocsai Haynald Observatórium üstököskeresője. A Merz gyártmányú fényerős refraktör — képét mellékelten közöljük — Haynald Lajos bíboros érsek 1876-ban rendelte meg az általa alapított kalocsai csillagvizsgáló számára. A kb. 1 méter magas, rézszlopon álló (három kinyúló lábon nyugvó) távcső ekvatoriális tengelyrendszerű. A vastag falú csőoszlopban egy másik cső mozgatható fel-le fogasléccel, ily módon a tartóoszlop magassága majdnem megkétszerezhető. Az objektív átmérője 9 cm (pontosan 88 mm), gyűjtőtávolsága 81 cm. Finommozgatással rendelkezik, óragépe azonban nincs.

A távcsövet a Haynald Observatórium államosításakor, 1951-ben a budapesti Uránia Csillagvizsgálóba szállították. Innen a Természettudományi Társulat valamelyik, akkoriban alakított vidéki csillagvizsgálójába vagy szakköréhez került. Jelenlegi helye ismeretlen. A műszer anyagi és erkölcsi szempontból egyaránt nagy értéket képvisel! Nyilvántartása és gondos megőrzése feltétlenül szükséges lenne!

3. Bardou gyártmányú 10 cm-es bemutató távcső. Alacsony rézszlopon álló, vízszintes és függőleges tengelyek körül forgatható sárgaréz cső (azimutális szerelés). Objektívátmérője 10 cm (ill. 95-98 mm), a távcsőhöz egyetlen képfordító (teresztrikus) okulár tartozik. Felirata: „Bardou a Paris”, a múlt század végén készült. Az alacsony állvány három, széthajtható lábon nyugszik. Optikai minősége kitűnő (volt). A távcső részletes ismertetése a Meteor 1997/7-8. számában található (Egy eltűnt távcső: a Bardou). Ugyancsak a Természettudományi Társulat útján került valamelyik vidéki kultúrházba, bemutató csillagvizsgáló vagy szakkör birtokába. Sorozatgyártmány, de nálunk ritka típus, nyilvántartása nagyon kívánatos lenne.

Itt jegyezzük meg, hogy a nyilvántartásba vétel a jelenlegi tulajdonos számára semmilyen kötelezettséget nem jelent. Az említett műszerek természetesen fokozott megővést és gondozást érdemelnek, hiszen kultúrtörténeti értéket jelentenek.

Asztali bemutató és panoráma távcső. Hasonló az általunk keresett Bardou-refraktorhoz

Bartha Lajos és dr. Holló Szilvia
Armillá Csillagásztörténeti Kutatócsoport

Splény Béla reformkori csillagászati élményei

Splény Béla 1819-ben született Pesten. A reformkorban volt fiatal, a szabadságharc idején már felnőtt, élete eseményeit 1877-ben vetette papírra, miniszteri tanácsosként. Nem volt neves történelmi személyiség, nem volt művész, nem volt tudós, csak érdeklődött a körülötte zajló világ iránt. Szerencsére a csillagászzal szimpatizált, így naplójában sok csillagászati érdekesség akad. Idézzük fel szavait (kiemelve) a Nemzet és emlékezet sorozatban megjelent (Splény Béla emlékiratai. Bp 1984. Magvető Kiadó) nagyon olvasmányos (sokszor humoros) soraiból.

1828-ban írja le először miként szerette meg a csillagászatot.

A dégi háznak egyik kiegészítő személyisége volt végre Pater Halász, a könyvtárnok. Szíves ember, ki örömét lelte, ha nekünk valamit mutathatott, vagy valamire taníthatott, kedvenc tudománya az astronomia volt, és elmondott nekünk ennek keretéből egyet-mást, de főleg, mint felfogásunkhoz legillőbbet a csillagokat ismertette velünk. Nagyon otthonosak lettünk az égboltozat azon részén, mely a szeptemberi estéken látható; ösmertük a Nagy és a Kis Medvét a polár-csillaggal, és ennek feltalálási módját, a Cassiopeia W-jét, a Pegasus ypsilonját, az éjszakai koronát a feléje vezető kígyóval. Lestük beszürekületkor a keleti égen a Capella, Perseus és Andromeda feltűnését, ösmertük a Sast, a Delphint, a Fiastyúkot, a Hattyút. Megkülönböztetni tudtuk az első és második rendű állócsillagzatokat, tudtuk mik a planéták és mik a